

УДК. 728.1."313"

Ірина Русанова
м.Львів, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ АРХІТЕКТУРИ ЖИТЛА ЯК ВТІЛЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ПРАГНЕНЬ ЕПОХИ

© Русанова І., 2003

Розглядається ретроспективна еволюція архітектури житла ХХ століття в аспекті соціального замовлення суспільно-політичного ладу різних країн, і, зокрема, країни, де переміг соціалізм. Обґрунтовуються розбіжності в організації житлового середовища, викликані режимами тоталітаризму і демократії.

Одна з характерних рис архітектури – її соціальна зумовленість, що відображає систему поглядів суспільства, тобто його ідеологію. Можна не знати імен зодчих, але їх споруди, що завжди свідчать про зв'язок зі своїм часом, можуть зреалізуватися для життєвих завдань своєї епохи і в її умовах. За висловом Міс ван дер Роє "архітектура – це воля епохи, що перенесена у простір". Серед багатьох чинників, які впливають на архітектуру, ідеологія є невід'ємною складовою загальної художньої культури, національних традицій, менталітету народу.

У відповідь на вічне питання про те, в якому напрямку буде розвиватися архітектура, прагнули ставити головний акцент на дотриманні дійсних потреб людини і суспільства, як це було закарбовано у громадській свідомості певного історичного періоду. В даній статті обмежимося лише архітектурою житла, яка найвідчутніше формує сферу безпосереднього зв'язку з людиною. Виникаючи із соціального замовлення, архітектура житла сама ставала носієм певних пропагандистських ідей, які вона втілювала через естетично-художні вирішення та організацію життєдіяльності людини.

З плином часу архітектура житла, як і погляди на неї, постійно змінювалася. В черговості цих змін зміщуються акценти важливості того чи іншого явища, відкриваються інші цінності, з'являються нові ідеї і концептуальні проекти.

Ближчим до нас і найбагатшим на яскраві приклади розвитку архітектури житла у взаємозв'язку з ідеологічними прагненнями, з швидкою зміною її напрямків стало ХХ століття. На його початку, напередодні революційних подій, коли "привид комунізму" блукав Європою, у всіх країнах зберігався буржуазний консерватизм. Виразом його в архітектурі став стиль "модерн", який трактувався як прояв занепаду ідеології буржуазії, наслідок суб'єктивізму, декадентської символіки буржуазної культури.

Житлова архітектура того часу слугує не тільки певним функціям, але й затверджує місце людини у суспільстві, її уяву про себе. Звідси й ретроспективні форми, що застосовували у своїй творчій палітрі визначні архітектори того часу Ф.Шехтель, О.Білогруд, І.Фомін та інші в особняках та багатопверхових так званих "прибуткових будинках", які давали відчуття стабільності.

Ідейним підґрунтям наступного періоду в архітектурі – "модернізму" став бурхливий процес соціалізації і демократизації суспільного розвитку, що розпочався з соціальної мрії про "мистецтво для всіх". Економічні вимоги того часу були спрямовані на пріоритетне будівництво житла. В ідеології архітектурної творчості, як і всього мистецтва, визначився відхід від стилізації та декоративності до конструктивно-технологічної основи споруд.

Для новаторських спрямувань модернізму ретроспективні течії були неприйнятними з соціально-ідеологічного погляду, оскільки асоціювалися зі старим відмираючим світом. Саме

поняття “стиль” – головне знаряддя модерну, набувало суто негативного змісту. На зміну стильовому вирішенню об’єктів в архітектуру прийшла творча інтерпретація способу життя. Цьому сприяли й об’єктивні закономірності розвитку виробництва.

Піонерами цієї перебудови 10-20-х років стали О.Вагнер (будинок на Нойштіфштрассе у Відні), А.Лоос (будинки Штайнера, Шоя у Відні), В.Гропіус (проекти поселень біля Берліну). Їх твори визначалися лаконічністю форм та певним аскетизмом і набули значення своєрідного маніфесту, що прокладав шлях експериментам, які втілювали нові принципи. Вогнищем розвитку раціональних ідей була створена у Німеччині архітектурна і художня школа Баухауз на чолі з В.Гропіусом, який спрямовував свою діяльність на внесення машинної техніки у масове житлове домобудування з тим, щоб зробити її знаряддям у вирішенні соціальних питань. Соціальну роль архітектури декларував і другий визначний представник школи Баухауза Міс ван дер Рое. Однак його естетичні пошуки нових форм, що в подальшому призвело до створення “інтернаціональної архітектури”, не були пов’язані з функціональною зумовленістю житла і незмінно відводили його від масового будівництва.

Революційні потрясіння століття привернули увагу до соціальної функції архітектури житла, її впливу на процеси громадського розвитку. Гострота житлової проблеми спонукала до того, що всілякі міри щодо її вирішення трактувалися з пропагандистською метою. Спроби використати архітектуру житла як прояв певної соціальної політики активізувалися після 20-х років, у час виникнення першої соціалістичної країни, яка, залишивши пануючий клас робітників, поставила за мету їх урівняти. Соціальні протиріччя, що їх відображено в архітектурі житла, мали б зсезнути разом з побудовою нового суспільства, “найвпорядкованішого та рівноправного”.

Ця ідея, що прийшла разом з функціоналізмом, запанувала у творах архітекторів Заходу (Т.Мейер, А.Люрса, Ле Корбюзьє). Багато митців-архітекторів, що прилучилися до соціал-реформістських ідей, повірили в те, що “правдива” архітектура зробить переворот, який замінить соціальну революцію.

У той же час для архітекторів країни, де переміг соціалізм, притаманним стало усвідомлення того, що тільки зруйнувавши старий світ і все, що йому належить, можна побудувати нове життя і належну йому архітектуру.

Пошуки нових форм проживання і побуту з їх найтіснішим усупільненням втілено у будинках – комунах, будинках нового побуту, а також у соцмістечках. Вони призначалися для утвердження нового способу життя і в результаті – виховання людини нового взірця.

Непридатність таких будинків до життя та різкий протест громадськості, що пояснювалися тоді деякими перегинами, насправді були проявом спростування марксистської тези про людину як сукупність суспільних відносин. Заперечення людини як унікальної особистості, що потребує автономного існування в матеріальному світі архітектури, сприяє перетворенню колективу вільних людей в уніфіковані людські одиниці.

Видатні майстри тієї епохи, що пройнялися духом нових ідей, подарували світові взірці яскравої, іноді суперечливої архітектури житла. Серед них цікаві проекти, створені Г.Бархіним, А.Буровим, О.Власовим, братами Голосовими, М.Коллі, І.Леонідовим та іншими. Відкинувши неприйнятні риси екстремістського характеру раннього періоду, радянська архітектура вирішувала проблему житлового голоду шляхом будівництва житлових комплексів і кварталів будинків з малометражними квартирами для робітників, яких не знала дореволюційна практика ні Російської імперії, ані зарубіжна архітектура тих років. Характерно, що в житлових масивах житлові будинки групувалися разом з розвинутим громадським сектором. Це якраз і було ознакою входження соціалізму у побут.

Вплив радянських зодчих, за якими стояла реальність нового соціального змісту, не обминув такої визначної фігури, як Ле Корбюз'є, головні теми творчості якого – житло і містобудування зі всім матеріальним середовищем людини. Назвавши будинок “машиною для житла” він, тим не менше, зробив “відправною точкою” нової естетики швидкий технічний прогрес, який виявився згубним для мистецтва. Корбюз'є вважав, що своїми проектами чисельних вілл, житлових будинків (Будинок ІНО, Сітроен та ін.) зобов'язаний відповісти на вимоги свого часу.

Безпосередньо пов'язані з проблемами житла і містобудівельні проекти Ле Корбюз'є, зокрема його проект “Світосаяного міста”, ідеї якого зреалізувалися у 17-ти поверховому домі в Марселі. В ньому втілено задум створити цілісний організм з різнобічними функціями, котрі б спрямовували життєдіяльність і побут його мешканців. Це був також досвід поєднання індивідуального з колективним, – що Ле Корбюз'є вважав головною умовою повноцінного житла.

Соціальні вимоги того періоду відводили чільне місце окремій людині як частці спільноти, на противагу антисупільному та суто індивідуалістичному, що притаманне буржуазній культурі напередодні ХХ століття. Раціональні засади рішення функціональних завдань формувалися на основі вивчення габаритів людини при різних процесах життєдіяльності, що в подальшому стимулювало введення норм житлових приміщень.

У творчості раціоналістів переважав принцип абсолютної функціональної виправданості форми чи то в окремій споруді, чи в житловому комплексі. Крім відомих споруд Корбюз'є, прикладами цього є проекти хмарочосів-мостів Ель Лисицького, житлових груп М.Ладовського та Г.Мейера. Впроваджуючи ідею соціально значущої архітектури, раціоналісти віддавали перевагу забезпеченню житлом широких мас, замість будівництва для вибраної меншості.

Раціоналістичні напрямки нової архітектури почали втрачати свої позиції напередодні Другої світової війни, коли до влади прийшов фашизм. Розчарувавшись в ілюзіях великої соціальної місії функціональної архітектури, її представники відходили від аналізу соціальних проблем. На хвилі критики “механічної цивілізації” функціоналізму росли тенденції ірраціоналізму та сюрреалізму. В об'єктах архітектури житла панують індивідуалістичні риси поза зв'язком людини з суспільством, як, наприклад, у творчості Ф.Л.Райта, А.Аалто та інших архітекторів Західної Європи.

Після Другої світової війни шляхи вирішення житлової політики в СРСР та країнах Європи мали розбіжності, викликані різними режимами – тоталітаризму та демократії. В СРСР при відносно невеликих обсягах будівництва в перші повоєнні роки житлові ансамблі побудовано за канонізованим порядком – симетрія, осі, доміанти, що затвердився в архітектурі “сталінського ампіру”, який уособлював ідею абсолютиської влади та маловартості людини – “гвинтика”. Виразником і законодавцем цього напрямку в архітектурі був І.Жолтовський, під впливом якого майже обов'язковим стало застосування класичних форм Ренесансу.

У повоєнні роки в країнах Європи і США революція в техніці внесла суттєві зміни в матеріальну основу будівництва. Разом із застосуванням нових матеріалів – алюмінію, пластмаси з'явилися нові типи конструкцій. Індустріалізація почала впевнено затверджуватися в методах масового будівництва житла. Цьому сприяло переростання монополістичного капіталу в державно-монополістичний, що призвело до активізації впливу державних органів у спробі регулювання економіки, а разом з тим – внесення певних планів у містобудування. Під впливом цих обставин в країнах Заходу, разом з відновленням зруйнованих міст і масовим будівництвом житла, велися інтенсивні пошуки нової організації житлового середовища, втіленням чого постала концепція мікрорайону, тобто об'єднання мешканців за принципом

“сусідства”. Ідейна основа мікрорайонування, що її широко розповсюджено після перемоги над фашизмом, була викликана розумінням необхідності подальшої демократизації суспільства та згуртування різних соціальних груп. Джерело цієї ідеї - соціальний міф, суть якого полягає в тому, що матеріальне довкілля, створене засобами архітектури і містобудування, здатне вносити гармонію, порядок в організацію життя і усувати суспільні протиріччя.

Характерно, що ця ідея залишилася не закріпленою в свідомості людей. Забудова великих житлових районів, незважаючи на окремі цікаві експерименти (Тулуз ле Мірай, Іври у Франції, Желібож у Варшаві), з боку “маленької людини” викликала невдоволення програмною одноманітністю, надзвичайною спрощеністю і майже повною відсутністю місцевих відмінностей.

Житлова політика в республіках СРСР вирішувалася за рахунок продукції чисельних домобудівних комбінатів, що здійснювали масове будівництво нових районів, однаково забудованих від Прибалтики до Далекого Сходу. Метою цієї політики було виховання єдності думок, прагнень і поведінки людини “розвинутого соціалізму”.

Період масового стандартизованого будівництва в більшості країн завершено наприкінці 70-их років, коли функціоналізм в архітектурі цілком втратив свої позиції. На критиці функціоналізму виникли нові течії, що об’єдналися під загальною назвою “постмодернізм”. Це стиль суспільства, набагато складнішого за попереднє. Він повернув архітектурі художні властивості, що відповідали смакам широкого загалу людей - замовників, які не прагнули до радикальних змін у суспільстві.

Різноманітні історичні ремінісценції на основі високих технологій, з застосуванням широкої палітри матеріалів перетворили об’єкти житлової архітектури у витвори мистецтва. Приклади цього – престижні та поетичні житлові ансамблі Р.Бофіла, М.Нуньеса.

На закінчення пасує запитати: “Що далі?” Який період еволюції архітектури житла ближчий до нас? Вочевидь, що кожний. Адже архітектура як складова кожної культури не може досягти розквіту без ущільнення художнього та ідеологічного досвіду попередніх поколінь. В нескінченному ланцюгу розвитку суспільства і відповідної архітектури полягає генетичне значення кожного етапу і його потенційні можливості для сьогодення.